

KRZYSZTOF FILIPOWICZ

Wydział Teologiczny UKSW

ORCID: 0000-0003-4839-2202

***Idea participatio actuosa* Soboru Watykańskiego II w dobie pandemii**

***Idea participatio actuosa* of the Second Vatican Council in the time of the pandemic**

Abstract

This article is an attempt to answer how the conciliar idea of *participatio actuosa* could be implemented in the conditions of the Covid-19 pandemic. Participation in the liturgy presupposes the unity of time and place. The possibilities offered by the modern media basically meet the participation condition regarding the unity of time. A much bigger problem concerns the unity of the place, which entails restrictions on participation in the liturgy understood as the world of persons and relationships. Undoubtedly, even such a limited mode of participation need not automatically impose limits on the effectiveness of the order of grace. These issues were already raised at the Council of Trent. This means that even the restrictions imposed by the pandemic do not completely exclude man from joining *opus Dei*. In addition to the analysis of documents and scientific works devoted to the liturgy, the article takes into account sociological studies of the religiosity of Poles in the time of the pandemic.

Keywords: *participatio actuosa*, broadcast, Second Vatican Council, participation, pandemic.

Abstrakt

Niniejszy artykuł jest próbą odpowiedzi, jak soborowa idea *participatio actuosa* mogła być realizowana w warunkach pandemii Covid-19. Uczestnictwo w liturgii zakłada jedność cza-

su i miejsca. Możliwości oferowane przez współczesne media spełniają zasadniczo warunek uczestnictwa co do jedności czasu. Znacznie większy problem dotyczy jedności miejsca, co pociąga za sobą ograniczenia uczestnictwa w liturgii rozumianej jako świat osób i relacji. Niewątpliwie nawet tak ograniczony sposób uczestniczenia nie musi automatycznie narzucać ograniczeń co do skuteczności w porządku łaski. Kwestie te były już podnoszone podczas obrad Soboru Trydenckiego. Oznacza to, że nawet ograniczenia narzucone przez pandemię nie wykluczają całkowicie z włączania się człowieka w *opus Dei*. Obok analizy dokumentów poświęconych liturgii, artykuł uwzględnia badania socjologiczne religijności Polaków w dobie pandemii.

Słowa kluczowe: *participatio actuosa*, transmisja, Sobór Watykański II, uczestnictwo, pandemia.

Wstęp

Konstytucja o liturgii świętej przypominała: „Na mocy chrztu lud chrześcijański (...) jest uprawniony i zobowiązany” do czynnego uczestnictwa w obrzędach liturgicznych¹. Idea ta stanowiła cel reformy Soboru Watykańskiego II oraz katechezy zarówno wiernych świeckich, jak i prezbiterów. Została ona podkreślona przez Katechizm Kościoła Katolickiego, przypominający, iż: „W celebracji sakramentów całe zgromadzenie jest «liturgiem»”². Można stwierdzić, iż czas posoborowy przyczynił się do pogłębienia tej świadomości wśród ludu ze względu na spojrzenie na liturgię i uczestnictwo w perspektywie „paradygmatycznego tryptyku liturgicznego” zawartego w terminach: poznać, zrozumieć i przeżyć³. Wpisuje się to w perspektywę, o jakiej mówił Joseph Ratzinger, ukazując soborowe *parti-*

¹ KL 14. Jest to echo słów Piusa XII, który w encyklice *Mediator Dei* napisał: „Trzeba (...), aby wszyscy wierni uświadomili sobie, że ich najwyższym obowiązkiem i największym zaszczytem jest branie udziału w Ofierze eucharystycznej i to nie w sposób opieszale, niedbały, z myślą czym innym zajęta i roztargniona, ale w sposób gorliwy i czynny”. Pius XII. 1996. *Encyklika Mediator Dei. O liturgii*. Warszawa: Fundacja im. o. Damiana de Veustera (dalej: MD), nr 28. Bogusław Nadolski nazywa wprost zgromadzenie liturgiczne współcelebransem. Bogusław Nadolski. 2004. *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 148–152.

² KKK 1144.

³ Por. Adam Durak. 2005. „Participatio actuosa jako cel reformy liturgicznej”. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 21: 223. Ze względu na łatwość utożsamienia słów: „przeżyć”, „przeżycie” tylko ze światem emocji, proponuje się niekiedy termin „doświadczyć” w znaczeniu szerszym od uczuć, a skupiającym się na doświadczeniu egzystencjalnym jako samo-udzielanie się Boga w łasce. Por. Erich Naab. 1996. „Doświadczenie łaski – łaska doświadczenia”. *Communio* 95 (5): 87–99. „Doświadczenie” liturgii zawsze jest uwarunkowane uczestnictwem. Por. Marcin Worbs. 2020. „Skuteczność doświadczenia liturgii”. *Liturgia Sacra* 55 (1): 49–60.

cipatio actuosa „wszystkich w *Opus Dei*, czyli w wydarzeniu liturgicznym”, jako włączenie człowieka w owo Boże działanie⁴.

Jednakże 2020 r. przyniósł potrzebę pochylenia się nad rozumieniem zagadnienia czynnego uczestnictwa wiernych w obliczu pandemii Covid-19⁵. 27 marca 2020 r. na pustym Placu św. Piotra papież Franciszek w swoim przemówieniu chciał ukazać, w jakim stanie znajduje się Kościół w obecnej sytuacji: „Od tygodni wydaje się, że zapadł wieczór. Gęste ciemności zgromadziły się nad naszymi placami, ulicami i miastami; owładnęły naszym życiem, napęlniając wszystko ogłuszającą ciszą i przygnębiającą pustką, która przechodząc, paraliżuje każdą rzecz – czuje się to w powietrzu, dostrzega w gestach, mówią to spojrzenia. Jesteśmy przestraszeni i zagubieni”⁶. Cisza, która towarzyszyła tej wypowiedzi, przejmowała grozą, ale i przyczyniała się do refleksji nad duszpasterstwem w trudnej sytuacji, gdy liturgię sprawowano w reżimie sanitarnym albo wręcz zamykano świątynie. Każdy zaczynał się zastanawiać, co ta cała sytuacja przyniesie dla świata, dla Kościoła powszechnego i Kościołów partykularnych, dla życia pojedynczych jednostek. Problematyka ta jawiła się nie tylko jako problem, ale i impuls do przemyśleń nad wartościami, relacją wiary z wypełnianiem jej, sensem życia. Perspektywa, jaka się zarysowała na horyzoncie eklesjalnym, stała się przyczyną do odczytania w nowym świetle soborowego postulat *participatio actuosa* w liturgii, które w dobie pandemii przeniosło się ze świątyń do domów wierzących. Rozważając ten problem, trzeba najpierw zobaczyć, jak kreował się ów postulat w perspektywie ruchu liturgicznego, samego Soboru Watykańskiego II oraz obecnie zastanej sytuacji. Zarysowanie tak szerokiej panoramy pozwoli na dostrzeżenie zmian w rozumieniu samego terminu, zasygnalizowaniu problemów i próbie podania rozwiązań.

---

⁴ Por. Joseph Ratzinger/Benedykt XVI. 2007. *Duch liturgii*. Tłum. Eliza Pieciul. Poznań: Klub Książki Katolickiej, 190, 192.

⁵ W pewnym sensie problem świętowania niedzieli bez uczestnictwa w niedzielnej Eucharystii nie jest nowy. Zagadnienie niemożności takiego „uczestnictwa”, poza kontekstem pandemicznym, analizuje Jerzy Adamczyk, zob. Jerzy Adamczyk. 2014. „Niedzielne celebracje w przypadku niemożności uczestniczenia w Eucharystii (kan. 1248 § 2)”. *Liturgia Sacra* 43 (1): 25–41; por. Czesław Krakowiak. 2015. „Niedzielną liturgia bez Mszy Świętej?”. *Liturgia Sacra* 45 (1): 5–17. O ile kryteria prawne rozstrzygnięcia co jest, a co nie jest liturgią, są dość precyzyjne, to kwestia kryteriów teologicznych jest dość dyskusyjna. Zob. Daniel Brzeziński. 2008. „«Liturgia» i «nie-liturgia»: W poszukiwaniu kryteriów klasyfikacji”. *Liturgia Sacra* 31 (1): 69–81.

⁶ Franciszek. 2020. „Ludzkość na wzburzonym morzu”. *L'Osservatore Romano* 421 (4): 4 (dalej: OsRomPol).

1. Kształtowanie się terminu *participatio actuosa* w czasach ruchu liturgicznego

W czasach średniowiecza klerykalizacja liturgii oraz rozpowszechnienie się tzw. Mszy prywatnych doprowadziły do tego, że wierni uznawani byli za „słuchaczy” Mszy św., biernych widzów, którzy nie brali aktywnego udziału w przebiegu liturgii⁷. Taki stan rzeczy trwał aż do przełomu XIX i XX w. Wówczas w Kościele, zwłaszcza w krajach Europy, dostrzeżono znaczny wzrost zainteresowania zarówno naukami liturgicznymi, jak i samym zagadnieniem natury liturgii. Pontyfikat Piusa X (1903–1914) zapoczątkował pewien nurt reformy w tym zakresie, który wpisany został w jego hasło: *Instaurare omnia in Christo* (Odnowić wszystko w Chrystusie). Papież chciał w tej odnowie widzieć również aspekt, który od czasów średniowiecza był niedoceniany – uczestnictwo wiernych w świętych misteriach. Przypomnienie wiernym o ich obowiązku uczestnictwa wybrzmiało już 22 listopada 1903 r. w *motu proprio* o muzyce kościelnej *Tra le sollecitudini*. Papież podkreślał w nim, iż jego pragnieniem jest, aby wierni czerpali ducha chrześcijańskiego „z jego pierwszego i nieodzownego źródła, którym jest czynny udział w świętych tajemnicach oraz w publicznej i uroczystej modlitwie Kościoła”⁸. Jest to przełomowy dokument, który stał się fundamentem do tworzenia teologicznego rozumienia *participatio actuosa* w kolejnych latach. Pius X również propagował aktywne uczestnictwo w takich dokumentach, jak: *Sacra Tridentina Synodus* (20 grudnia 1905 r.), wzywającym wiernych do częstszego, a wręcz codziennego przystępowania do Komunii św., oraz *Quam singulari* (8 sierpnia 1910 r.), gdzie umożliwiono dzieciom w wieku ok. siedmiu lat przystąpienie do wczesnej Pierwszej Komunii św.⁹ Jednakże nie należy stracić z oczu faktu, iż wypowiedzi Piusa X dotyczące czynnego uczest-

⁷ Por. Stanisław Czerwik. 2002. Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Poznań: Pallottinum, 39; Tomasz Bać. 2011–2013. „Świadome, owocne i czynne uczestnictwo w liturgii według Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II”. *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej* 18–20: 107; Michael Kunzler. 1999. *Liturgia Kościoła*. Tłum. Lucjan Balter. Poznań: Pallottinum, 260.

⁸ *Essendo, infatti, Nostro vivissimo desiderio che il vero spirito cristiano rifiorisca per ogni modo e si mantenga nei fedeli tutti, è necessario provvedere prima di ogni altra cosa alla santità e dignità del tempio, dove appunto i fedeli si radunano per attingere tale spirito dalla sua prima ed indispensabile fonte, che è la partecipazione attiva ai sacrosanti misteri e alla preghiera pubblica e solenne della Chiesa*. Pius X. 2021. *Motu proprio „Tra le sollecitudini”*, (19.04.2021) https://www.vatican.va/content/pius-x/it/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19031122_sollecitudini.html. <https://vatican.va>.

⁹ Por. Stanisław Czerwik. 2006. Uczestnictwo w liturgii w ujęciu dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. W *Msza święta w telewizji?*. Red. Wiesław Przyczyna, 33–34. Kraków: Wydawnictwo M.

nictwa wiernych nie wskazują jeszcze na faktyczny udziału świeckich w celebracji, ale raczej skłaniają do „duchowego zjednoczenia z czynnościami spełnianymi przez kapłana”, być może motywowanymi pragnieniem „zaczepnięcia z tej celebracji, zwłaszcza przez Komunię sakramentalną, prawdziwie chrześcijańskiego ducha”¹⁰.

Kontynuatorami myśli Piusa X byli działacze ruchu liturgicznego, zapoczątkowanego przez mnichów z zakonu św. Benedykta¹¹. Ci wielcy badacze teologii chcieli, aby zmienić rozumienie liturgii, odchodząc od pojmowania jej w wymiarze rubrycystyczno-celebratywnym na rzecz dostrzeżenia w niej funkcji Kościoła „jako szkoły chrześcijańskiej formacji i zasady duszpasterskiej aktywności wspólnot”¹². Nie budzi zatem zdziwienia fakt, iż pierwszym z postulatów Lamberta Beauduina, podczas spotkania w Mechelen 23 września 1909 r., było „doprowadzić lud chrześcijański do czynnego uczestnictwa w Najświętszej Ofierze Mszy Świętej przez zrozumienie i śledzenie obrzędów i tekstów liturgicznych¹³. (...) Wyjaśnić i prowadzić do czynnego udziału w obrzędach tych sakramentów, które mają przyjmować wierni lub przy których mają być świadkami, a także starać się, by i inni je zrozumieli”¹⁴.

Echem tych postulatów była decyzja Jana XXIII o zwołaniu soboru. Ojcowie *Vaticanum II* za nagłący temat uznali potrzebę reformy liturgii i związanych z nią przestrzeni. Dlatego 4 grudnia 1963 r. jako pierwszy dokument została ogłoszona Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, stanowiąca nie tylko ukoronowanie starań ruchu liturgicznego, ale również ukazująca w swej strukturze otwarcie na przyszłość i zadanie, jakie stoi przed Kościołem w obliczu reformy¹⁵. Już sam fakt, iż Konstytucja o liturgii świętej w swojej treści odnosi się do

---

¹⁰ Czerwik. 2006. Uczestnictwo w liturgii w ujęciu dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, 34.

¹¹ Por. MD 3.

¹² Por. Jerzy Kopeć. 1985. „Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 38 (4–5): 266.

¹³ O próbach udostępniania tekstów liturgicznych wiernym można szerzej przeczytać w: Stefan Koperek. 1989. Dzieje udostępniania wiernym Mszału. Polskie przekłady mszalne dla użytku wiernych od XVI do XX wieku. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 245–271. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha. Innym przykładem na ukazanie uczestnictwa wiernych w czasach przedsoborowych jest moment święceń biskupich Karola Wojtyły (28 września 1958 r.). Ryt święceń przed soborem był bardzo skomplikowany, dlatego ks. K. Wojtyła chciał, aby podczas święceń był prowadzony komentarz liturgiczny. Jednak abp Baziak nie zgodził się na to. Wówczas elekt do biskupstwa zdobył tłumaczenie łacińskie i poprosił grupę kobiet, aby przygotowały broszurkę po polsku, którą rozdano wiernym podczas celebracji liturgii. Por. Piero Marini. 2014. „Podstawy reformy liturgicznej”. *Zeszyty Formacji Duchowej* 64: 42.

¹⁴ Kopeć. 1985. „Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna”, 270.

¹⁵ Por. Bogusław Nadolski. 2014. *Liturgika*. T. 1: *Liturgika fundamentalna*. Poznań: Pallottinum, 127.

terminu *participare, participatio* aż 25 razy¹⁶, wskazuje na to, jak ważne było to zagadnienie dla Ojców soborowych.

2. *Participatio actuosa* w świetle Soboru Watykańskiego II

Konstytucja o liturgii świętej w nr. 11 podała w sposób syntetyczny istotę problemu uczestnictwa: „W celu osiągnięcia pełnej skuteczności jest rzeczą konieczną, aby wierni przystępowali do liturgii z należyтым usposobieniem duszy, aby ich słowa były zgodne z myślami, aby współpracowali z łaską niebiańską, a nie przyjmowali jej na próżno. Dlatego duszpasterze winni czuwać, aby czynności liturgiczne sprawowano nie tylko ważnie i godziwie, ale także, by wierni uczestniczyli w nich świadomie, czynnie i owocnie”¹⁷. Ta próba definiowania uczestnictwa została przez Sobór również podkreślona przez zaakcentowanie kwestii zgromadzenia liturgicznego, którego celem jest sprawowanie Ofiary ołtarza, urzeczywistniającej wypełnianie kapłańskiej funkcji Chrystusa, uświęcanie człowieka i sprawowanie publicznego kultu przez cały Kościół¹⁸.

Sobór, przywołując termin *participatio actuosa*, wskazywał nie tyle, czym owo uczestnictwo powinno być, ile wymieniał jego przymioty wskazujące na samą naturę: czynne, świadome, wewnętrzne i zewnętrzne, pełne/doskonalsze, wspólnotowe, pobożne, łatwe oraz owocne. Dopiero komplementarne ich odczytanie przyczyniało się do próby zrozumienia tego zagadnienia. Jednakże, jak zauważył Andrzej Żądło, mimo wielu napisanych prac na temat uczestnictwa wiernych w świętych obrzędach samo pojęcie *participatio actuosa* nie doczekało się precyzyjnego zdefiniowania. Według wspomnianego autora próby definicji pojęcia ogniskują się w trzech interpretacjach. Pierwsza z nich czynny udział widzi jedynie w otaczaniu przez wiernych ołtarza. Druga odnosi się wyłącznie do postaw lub wykonywanych gestów liturgicznych. Trzecia interpretacja uczestnictwo ogranicza do proklamowania tekstów biblijnych oraz aktywnego odpowiadania (np. psalm responsoryjny, aklamacje, śpiew)¹⁹. Dlatego nie dziwi fakt, iż niejednoznaczność rozumienia

---

¹⁶ Terminy: *participare, participatio* w Konstytucji o liturgii świętej znajdują się w punktach: 11–12, 14 (2 razy i w tytule przed punktem), 17, 19, 21, 26–27, 30, 33, 41, 48, 50, 53, 55–56, 79, 90, 106, 113–114, 121, 124.

¹⁷ KL 11.

¹⁸ Por. KL 7.

¹⁹ Por. Andrzej Żądło. 2016. „*Participatio actuosa* w liturgii przed Soborem Watykańskim II i po nim. Zarys problematyki”. *Studia Pastoralne* 12: 16; Andrzej Żądło. 2011. „Pojmowanie uczestnictwa w liturgii w okresie po Soborze Watykańskim II”. *Liturgia Sacra* 38 (2): 317–330.

terminu *participatio actuosa* przyczynia się do możliwości rozpatrywania go na różnych poziomach.

Już pobieżna analiza tekstów soborowych ukazuje czynne uczestnictwo jako zawsze domagające się zgromadzenia na świętej liturgii. Jak zauważył Piero Marini, wierzący, który celebruje Eucharystię, „nie jest zwykłym widzem, lecz zawsze i koniecznie bohaterem, osobą zaangażowaną w akcję, w działanie”²⁰. Myśl ta rzuca światło na problematykę rozumienia samego terminu i natury zgromadzenia – podstawy do zaistnienia czynnego uczestnictwa.

Etymologia greckiego terminu *ekklesia* (Kościół) wywodzi się od czasownika *ekkaleo* – wołam, zwołuję. Zatem należy stwierdzić, iż fundamentem jest tutaj rozumienie zgromadzenia jako zwołanego z inicjatywy samego Boga. W kontekście nowotestamentalnym ukazuje ono również „ideę powołania, które zostało skierowane łaskawie przez Boga w Jezusie Chrystusie do Żydów, a potem do pogan w celu ustanowienia świętego zgromadzenia ostatnich czasów”²¹. Należy również zwrócić uwagę, iż zgromadzenie kultyczne nazywane jest jednocześnie *communio*. Ten łaciński termin ukazuje inną, głębszą perspektywę²². W języku polskim można to pojęcie oddać takimi słowami, jak: wspólnota, społeczność czy zjednoczenie. Jednocześnie możliwe jest jego zdefiniowanie poprzez: umocnić, potwierdzić, zachować²³. Z powyższej refleksji można wysnuć wniosek, iż zgromadzenie, po pierwsze, zawsze zwołane jest z inicjatywy Boga w celu oddania kultu, zaś z drugiej strony stanowi moment, gdzie wierni potwierdzają swoją wiarę, umacniają ją podczas uczyty eucharystycznej oraz świadczą o swoim Bożym pochodzeniu. Wobec tego samo gromadzenie domaga się już pewnej aktywności ze strony człowieka, ukazuje jego wspólnotowy charakter. Dla przykładu warto odnotować fakt, iż rubryki w księgach liturgicznych miały przewidywać udział wiernych, jak również zachęcono do wzmocnienia partycypacji w liturgii poprzez wykonywanie aklamacji, śpiewów, odpowiedzi, gestów i postaw²⁴. Współczesne rozumienie liturgii zakłada wręcz jej sponsoryczny

²⁰ Piero Marini. 2014. „Celebracja misterium Chrystusa”. Zeszyty Formacji Duchowej 64: 11.

²¹ Paul Ternant. 1994. Kościół. W *Słownik teologii biblijnej*. Red. Xavier Léon-Dufour, 383–384. Tłum. Kazimierz Romaniuk. Poznań: Pallottinum.

²² *Communio* jako zasada wspólnotowości znacznie przekracza kontekst liturgiczny, choć pozostaje jego najgłębszym wymiarem. Zob. Joaquin Losada. 1989. „Wspólnota w Kościele-komunii”. *Communio* 51 (3): 58–68.

²³ Alojzy Jougan. 2013. *Communio*. W: *Słownik kościelny. Łacińsko-polski*, 127. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

²⁴ KL 30–31.

charakter²⁵. Taki wspólnotowy charakter aktywnego uczestnictwa wpisuje się w myśl Josepha Ratzingera, podkreślającego w swoich homiliach, iż niedzielne zgromadzenie wokół Chrystusa eucharystycznego na modlitwie stanowi glebę, na której wyrasta Kościół²⁶. Z powyższej refleksji należy przejść do kolejnych elementów bogatej mozaiki rozumienia uczestnictwa.

Kolejnym krokiem jest zastanowienie się nad wymiarem zewnętrznym i wewnętrznym, prowadzącym do świadomego uczestnictwa. Takie ujęcie pozwala w uczestnictwie dostrzec interpersonalny charakter, domagający się dopełnienia przez wymiar przeżycia konkretnego człowieka. Już Pius XII wskazywał, iż liturgia wymaga ścisłego zespolenia pierwiastka zewnętrznego i wewnętrznego, jednakże z przewagą tego drugiego. Było to fundamentalne stwierdzenie, które przeszło do Konstytucji o liturgii. Ojcowie soborowi podkreślali ów fakt poprzez nakaz skierowany do kapłanów: „Niech duszpasterze gorliwie i cierpliwie zabiegają o liturgiczne wychowanie i czynny udział wiernych, tak wewnętrzny, jak i zewnętrzny, stosownie do ich wieku, stanu, rodzaju życia i stopnia kultury religijnej”²⁷. Jest to niczym echo słów Piusa XII, który widział w tym wewnętrznym wymiarze postawę bliskości z Jezusem, gdyż, jak sam zaznaczał: „musimy stale żyć z Chrystusem, całkowicie się Jemu oddać, aby w Nim, z Nim i przez Niego oddawać chwałę należną Ojcu Niebieskiemu”²⁸. Papieska konstatacja staje się urzeczywistnieniem na gruncie życia ludzkiego słów Pana o prawdziwych czcicielach Jego Ojca, oddających cześć w Duchu i prawdzie (por. J 4,23-24). Zatem widać, że sama postawa i wewnętrzne nastawienie prezentowane przez człowieka ma przełożenie na to, jak wygląda jego zewnętrzne uczestnictwo. Taka forma jednak jest wówczas możliwa, jeśli każdy – czy to będzie wierny, czy prezbiter – zostanie odpowiednio uświadomiony, w czym uczestniczy i w jaki sposób tajemnica ta wprowadzona zostaje w życie. Zatem należy dołożyć wszelkich starań, aby w kościołach dokonywała się katecheza nie tyle liturgiczna, ale wręcz mistagogiczna. Dlatego za papieżem Benedyktem XVI należy zauważyć, iż katecheza mistagogiczna powinna się opierać na trzech filarach. Po pierwsze, ma ona objaśniać obrzędy w świetle wydarzeń zbawczych; po drugie, wprowadzać wiernych w rozumienie znaków oraz, po trzecie, ukazywać im znaczenie obrzędów

²⁵ Zob. Krzysztof Filipowicz. 2012. Dialog, struktura responsoryczna liturgii, święta wymiana. W *Mysterium Christi. Fundamentalne rzeczywistości liturgii*. Red. Waław Świerżawski, 83–96. Zawiachost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

²⁶ Joseph Ratzinger. 2016. *Glód Boga. Kazania z Pentling*. Tłum. Paweł Kaźmierczak. Kraków: Wydawnictwo WAM, 34–35.

²⁷ KL 19.

²⁸ MD 11.

w powiązaniu z życiem chrześcijańskim²⁹. Dopiero wówczas, gdy człowiek zostanie poddany procesowi katechizacji, można mówić o świadomym i owocnym uczestnictwie w świętej liturgii, gdyż wierny jest wtenczas odpowiednio uformowany. Katecheza zatem przyczynia się do pogłębienia świadomości, w czym się uczestniczy, dlaczego się to robi i w jaki sposób powinno być to czynione. Wobec tego można doszukać się tutaj aktualności słów Jana Pawła II, który zachęcał, aby dołożono starań, by wierni podczas liturgii mogli odczuć osobiste poczucie zaangażowania poprzez „włączenie się w te formy uczestnictwa, które liturgia proponuje i zaleca”³⁰.

Ostatnim z elementów uczestnictwa jest przymiot: pełny. Można powiedzieć, że jest on najdoskonalszą formą, gdyż zakłada wszystkie pozostałe przymioty. Syntetycznie ujmuje to Konstytucja o liturgii w nr. 48, gdzie podkreślono, iż Kościół troszczy się, aby „chrześcijanie w tym misterium wiary nie uczestniczyli jak obcy lub milczący widzowie, lecz aby przez obrzędy i modlitwy misterium to dobrze rozumieli, w świętej czynności brali udział świadomie, pobożnie i czynnie, byli kształtowani przez słowo Boże, posilali się przy stole Ciała Pańskiego i składali Bogu dziękczynienie; aby ofiarując niepokalaną Hostię nie tylko przez ręce kapłana, lecz także razem z nim, uczyli się ofiarowywać samych siebie i za pośrednictwem Chrystusa z każdym dniem doskonalili się w zjednoczeniu z Bogiem i wzajemnie ze sobą, aby ostatecznie Bóg był wszystkim we wszystkich”. Z tego można wysnuć wnioski, iż pełne uczestnictwo zakłada fizyczną obecność na liturgii, zjednoczenie z Chrystusem eucharystycznym i braćmi, świadome przeżycie Boskich tajemnic. Można by rzec, iż jest to przeżywanie liturgii na sposób doskonały, na wzór Pana. Jak zauważył Tomasz Bać, to właśnie takie uczestnictwo w Mszy „rodi się z życia i do życia prowadzi”³¹.

Reasumując: w rozumieniu zagadnienia czynnego uczestnictwa należy zauważyć zależność między formacją liturgiczną duszpasterzy oraz wiernych świeckich, uczestnictwem w jego pełnym wymiarze a czerpaniem ducha chrześcijańskiego ze świętych misterii, które przekładają się na codzienne życie wierzących w Chrystusa³².

---

²⁹ Benedykt XVI. 2007. *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum caritatis”*. O Eucharystii, źródło i szczycie życia i misji Kościoła. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, nr 64.

³⁰ Jan Paweł II. 1998. *List apostolski Dies Domini. O świętowaniu niedzieli*. Poznań: Pallottinum (dalej: DD), nr 51.

³¹ Bać. 2011-2013. „Świadome, owoce i czynne uczestnictwo w liturgii według Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II”, 112.

³² Czerwik. 2006. Uczestnictwo w liturgii w ujęciu dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, 49–50.

Naszkicowana panorama zagadnienia *participatio actuosa* miała na celu ukazanie, jak w warunkach „normalnych” wygląda uczestnictwo wiernych. Niemniej jednak celem artykułu jest zobaczenie recepcji soborowego postulatu w dobie pandemii, która nawiedziła świat w 2020 r. Należy się teraz przyjrzeć, jak ono wyglądało w czasie, gdy liturgie sprawowane były w reżimie sanitarnym czy wręcz przy zamkniętych świątyniach dla wiernych³³. W czasie, gdy wzmożona została częstotliwość transmisji Mszy św., a wiernych namawiano do praktykowania Komunii duchowej, rodził się problem; Czy wierni uczestniczą w Mszy transmitowanej, czy jednak łączą się duchowo?

3. Uczestnictwo wiernych w liturgii w dobie pandemii

Czas pandemii Covid-19 stał się momentem weryfikacji poziomu wiary i rozumienia uczestnictwa wiernych. Był to czas ukazujący zaburzenia w każdej sferze życia ludzkiego, w tym także w obszarze liturgicznym. Jak zauważył Robert Sarah, w celu zapobieżenia replikacji wirusa wprowadzano obostrzenia, wpływające na podstawowy aspekt życia chrześcijan, oparty na słowach Chrystusa: „(...) gdzie są dwaj albo trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich” (Mt 18,20) oraz na obrazie wspólnoty wczesnochrześcijańskiej, trwającej „w nauce Apostołów i we wspólnocie, w łamaniu chleba i w modlitwach” (Dz 2,42)³⁴. Zachwiało to fundamentem, jakim jest tworzenie zgromadzenia liturgicznego w Imię Pana na świętych czynnościach. W świadomości ludzkiej, w obliczu niewiomego, zaczęły pojawiać się obrazy epok minionych, kontrastujących z obecnie zastaną rzeczywistością. Z jednej strony przypomniano sobie sytuacje chrześcijan w katakumbach, obraz dawnych pandemii (dżumy, cholery, czarnej ospy), gdy wierni szukali w Bogu ratunku poprzez organizowanie pielgrzymek, nabożeństw i procesji ekspiacyjnych w intencji oddalenia nieszczęść³⁵. Można by rzec, iż ów obraz stał się tłem dla obecnej sytuacji, a wręcz zwierciadłem, w którym powinno się przejrzeć i wyciągnąć wnioski.

³³ Jak zauważył E. Sakowicz, sytuacja zamknięcia świątyni odnosiła się nie tylko do kościołów katolickich, ale również do świątyni innych wyznań. Wspomniany autor zwrócił uwagę, iż również w meczetach i synagogach uroczystości religijne były sprawowane tylko przez duchownych w pustych budynkach. W obliczu obostrzeń nakładanych przez władze świeckie E. Sakowicz zwracał również uwagę na powstające pytanie o wolność religijną oraz o granice podporządkowania się religii państwu w obliczu epidemii. Eugeniusz Sakowicz. 2020. „Czas wyjątkowej wiary”. *Misje Dzisiaj* 39 (6): 32–33.

³⁴ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2020. „Powróćmy z radością do Eucharystii! List do przewodniczących Konferencji Episkopatów na temat celebrowania liturgii”. *OsRomPol* 426 (10): 32.

³⁵ Grzegorz Górny. 2020. „Czas pandemii, czas próby”. *Sieci* 422 (53): 56.

W sytuacji pandemii Covid-19 chrześcijanie nie zawsze mogli uczestniczyć fizycznie w liturgii ze względu na obostrzenia, niekiedy też w tych tragicznych warunkach nie wznosili myśli ku Bogu. Nie organizowano wzmoczonych ruchów ekspiacyjnych, a jedynym przejawem był śpiew suplikacji i modlitwa o oddalenie pandemii. Sfera *sacrum* przeniosła się ze świątyń do domów, gdzie wierni przeżywali Mszę św. za pośrednictwem transmisji. Biskupi, wydając dyspensy od uczestnictwa³⁶, przyczynili się do tego, że wierni musieli zmierzyć się z własną wiarą, własnym podejściem do udziału w Ofierze ołtarza oraz przyjmowania sakramentów.

Wzrost liczby transmisji Mszy św. był pierwszym punktem zapalnym całej sytuacji. Patrząc historycznie, transmisja (radiowa/telewizyjna)³⁷ miała stanowić pomoc dla ludzi chorych, starszych czy tych, którzy z racji stanu zdrowia lub innego ważnego powodu nie mogli uczestniczyć w liturgii w świątyni³⁸. W czasie pandemii taka forma stanowiła już nie sposób nadzwyczajny, lecz powszedni i zwyczajny. To właśnie na styku przyzwyczajajeń i obostrzeń można było dostrzec blaski i cienie decyzji o wzmoczonych transmisjach Mszy św. Z jednej strony, jak zauważył Przemysław Sawa, stan epidemii odkrył szereg zaniedbań Kościoła w sferze medialnej. Wspomniany autor wymieniał m.in. problem wielu kapłanów, których parafie nie miały stron internetowych czy profilów na portalach społecznościowych³⁹. Był to niewątpliwym problem, gdyż wierni nie mieli możliwości partycypacji w życiu swojej własnej parafii. Z drugiej jednak strony mnogość stron internetowych, profilów różnych parafii, transmisji radiowych i telewizyjnych obnażyła inny problem – brak formacji liturgicznej nie tylko wiernych, ale i celebransów. Biskupi apelowali wówczas o powrót do formacji/autoformacji samych szafarzy Eucharystii, podnoszącej poziom *ars celebrandi*⁴⁰. Niemniej jednak transmisje Mszy św. stawały

³⁶ Dyspensy te zostały zniesione we wszystkich diecezjach 20 czerwca 2021 r., decyzją podjętą przez biskupów na 389. Zebraniu Plenarnym Konferencji Episkopatu Polski w Kalwarii Zebrzydowskiej, <https://episkopat.pl/20-czerwca-zostana-zniesione-dyspensy-od-uczestnictwa-w-niedzielnej-mszy-swietej-2/> (8.07.2021).

³⁷ Jak zauważa M. Szczepaniak, wątpliwości co do transmitowania początkowo nabożeństw, a potem Mszy św. odnosiły się właśnie do problemu uczestnictwa. Wydają się, że nieufność Stolicy Apostolskiej do takiej formy opierała się na przekonaniu, iż wierni mogą uznać radiowy przekaz jako zadość czyniący świątecznemu obowiązkowi udział w Eucharystii. Z drugiej strony powstawał też problem „partycypacji pośredniej, traktowanej jako akt intencjonalny” oraz „niestosowności miejsca odbioru transmisji i zatracenia liturgicznej istoty Eucharystii – uczyty i ofiary”. Maciej Szczepaniak. 2012. „Radiowa transmisja Mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej”. *Kultura – Media – Teologia* 9: 16.

³⁸ DD 54.

³⁹ Przemysław Sawa. 2020. „Wyzwania dla Kościoła w Polsce. Teologiczno-pastoralna refleksja w kontekście pandemii”. *Studia Pastoralne* 16: 29.

⁴⁰ Por. Wiktor Skworc. 2020/2021. Słowo wstępne. W *Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021. Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Jan Bartoszek, Roman Chromy, Krystian Piechaczek, 7. Katowice: Instytut Gość Media.

się źródłem ewangelizacji. Już Wiesław Przychyna stwierdzał, iż „pobożne przeżywanie transmisji Mszy w domu może być aktem chrześcijańskiego świadectwa wiary w Eucharystię, zwłaszcza wobec domowników”⁴¹. Zatem można stwierdzić, iż sytuacja pandemii niejako wymusiła na wiernych pobudzenie ducha ewangelizacyjnego wśród swoich domowników czy w swoim środowisku.

Zarządzanie przez biskupów dyspens od uczestnictwa w liturgii powodowało też inny problem, związany z terminologią: Czy wierny uczestniczy we Mszy św., czy jednak łączy się duchowo?⁴² Jak zauważył Waldemar Bartocha, liturgia i telewizja, mimo iż spletają się ze sobą „w wydarzeniu medialnym, jakim jest Msza święta transmitowana, to jednak nie ma podstaw do utożsamiania oglądania Mszy świętej w telewizji z bezpośrednim w niej uczestnictwem”⁴³. Wiąże się to z problematyką zgromadzenia, które domaga się fizycznej obecności wiernego, o czym była już mowa wyżej. Uprzywilejowanym sposobem komunikowania się z Bogiem pozostają sakramenty⁴⁴. Z drugiej jednak strony Carlo M. Martini zaproponował teologiczny model komunikacji bezpośredniej. Wspomniany autor zauważył, iż telewizor może stać się „krawędzią płaszcza Jezusa”, przez który, podobnie jak ewangeliczna kobieta chwytająca się płaszcza Jezusowego z wiarą (Łk 8,42-48), człowiek może wejść niejako w kontakt duchowy z łaską Chrystusa⁴⁵. Warto też dodać, że dzięki transmisji takiego wydarzenia, jak błogosławieństwo *Urbi et orbi*, mamy wyraźne przekroczenie liturgicznego wymogu co do miejsca, a wystarczającym jest udział ze względu na czas; nie można uczestniczyć w błogosławieństwie na zasadzie retransmisji. Można powiązać ów mo-

⁴¹ Joanna Jureczko-Wilk. 2020. „Jak przeżyć Mszę w telewizji?”. Gość Niedzielny 47: 33.

⁴² Celem zobrazowania problemu można spojrzeć na dyspensy wydawane przez bp Romualda Kamińskiego (diecezja warszawsko-praska), gdzie w dokumencie z 12 marca 2020 r. czytamy: „Osoby korzystające z dyspensy zobowiązane są w sumieniu do uczestnictwa w niedzielnej Mszy Świętej w domu za pośrednictwem transmisji w środkach społecznego przekazu. Zachęcam też do pogłębionej modlitwy osobistej”, zaś już we *Wskazaniach liturgicznych na czas Triduum Paschalnego A.D. 2021 w diecezji warszawsko-praskiej* w nr. 5 zanotowano: „W przypadkach organizowania transmisji liturgii za pomocą mediów internetowych nie należy używać wyrażenia „uczestnictwo w liturgii” w stosunku do osób, które oglądają ją w domach i innych miejscach. Stosownym i bardziej odpowiednim jest określenie „łączność duchowa”. Należy strzec dosłownego i fizycznego rozumienia uczestnictwa w liturgii, aby wszyscy mieli jasność co do różnicy, jaka zachodzi między byciem na zgromadzeniu a oglądaniem czy słuchaniem go w mediach”. *Wskazania liturgiczne na czas Triduum Paschalnego A.D. 2021 w diecezji warszawsko-praskiej*, (12.04.2021) <https://diecezja.waw.pl/7416>; *Dyspensa od obowiązku niedzielного uczestnictwa we Mszy Świętej* (12.04.2021), <https://diecezja.waw.pl/6899>.

⁴³ Waldemar Bartocha. 2019. „Liturgia „zmediatyzowana” w świetle Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 28 (4): 59.

⁴⁴ Por. Zdzisław Janiec. 2007. „Komunikacja sakramentalna w liturgii”. *Liturgia Sacra* 29 (1): 47–57.

⁴⁵ Carlo Maria Martini. 1998. *Rozmowy z moim telewizorem. Spotkanie Kościoła ze światem mass mediów*. Tłum. Wiesław Pawłowski. Kraków: Wydawnictwo WAM, 5.

del z tym, co w homilii z okazji 90-lecia Radia Watykańskiego stwierdzał kard. Pietro Parolin. Hierarcha zauważył, iż forma komunikowania ogniskuje się w trzech aspektach: otwarcie, powszechność i kontakt. Otwarcie zakłada docieranie do najdalszych zakątków świata z przekazem Ewangelii Jezusowej. Powszechność przekazu urzeczywistnia powszechność Kościoła katolickiego i posługi Piotrowej papieża, a co za tym idzie, ukazuje, iż wierni całego świata mogą modlić się jednym głosem. Zaś kontakt zakłada żywą i bezpośrednią relację⁴⁶. Ten ostatni aspekt jest kluczowy w zrozumieniu *participatio actuosa*, ponieważ ono właśnie zakłada fizyczną obecność wiernego na świętych misteriach. Liturgia jest i pozostanie światem osób, a więc i relacji osobowych. Błogosławieństwo *Urbi et orbi* należy uważać za szczególnie przypadek. Z powyższej refleksji można wysnuć wniosek, iż wierny oglądający transmisje Mszy św. nie uczestniczy w niej, a jedynie łączy się duchowo ze wspólnotą zgromadzoną w kościele, co wydaje się cenne, gdy fizyczne uczestnictwo jest z poważnych powodów niemożliwe. Zatem słusznie zauważał abp Grzegorz Ryś, gdy w dyspensach dla archidiecezji łódzkiej nieustannie przypominał, że zachęca osoby korzystające z dyspensy, aby „trwały na osobistej i rodzinnej modlitwie”, oraz namawiał „do duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe, telewizyjne lub internetowe”⁴⁷. Duchowa łączność nie jest synonimem obecności czy uczestnictwa, dopóki jesteśmy w realiach Kościoła pielgrzymującego.

Duchowa łączność ze wspólnotą, która w czasie rzeczywistym celebruje Najświętszą Ofiarę, przyczyniła się do tego, że wierni praktykowali w swoich domach Komunię duchową⁴⁸, zalecaną już od czasów Soboru Trydenckiego⁴⁹. Komunia du-

---

⁴⁶ Pietro Parolin. 2021. „Otwarcie, powszechność, kontakt. Homilia kard. Pietra Parolina z okazji 90-lecia Radia Watykańskiego”. *OsRomPol* 431 (3): 23–25.

⁴⁷ *Dyspensa od obowiązku uczestnictwa we Mszy świętej w niedzielę i święta nakazane do dnia 18 kwietnia br.*, <https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2021/04/dyspensa-od-obowiazku-uczestnictwa-we-mszy-swietej-w-niedziele-i-swietach-nakazane-do-dnia-18-kwietnia-br> (12.04.2021).

⁴⁸ Bogdan Kocańda proponuje, aby akt Komunii duchowej rozpocząć wzbudzeniem żywej wiary poprzez odmówienie aktów strzelistych lub spontanicznie przez siebie ułożonej modlitwy. Następnie powinno się „ufnie otworzyć swoje serce na Boga i odmawiając modlitwę *Ojciec nasz*, przyjmując pokorną postawę dziecka Bożego”. Po osiągnięciu odpowiedniego stanu należy usilnie prosić Jezusa, aby przyszedł do serca i w nim zamieszkał. Leszek Smoliński. 2013. *Pragnienie serca. O Komunii duchowej. W Msza święta – rozumieć, aby lepiej uczestniczyć. Wykład liturgii Mszy*. Red. Jan Hadalski, 458–159. Poznań: Hlondianum.

⁴⁹ Sobór Trydencki wymieniał trzy sposoby przyjmowania Komunii: „Oдноśnie do korzystania z tego świętego sakramentu ojcowie nasi słusznie i mądrze rozróżnili trzy sposoby jego przyjmowania. Uczyli, że: jedni przyjmują go tylko sakramentalnie, jak grzesznicy; inni tylko duchowo, mianowicie ci, którzy w pragnieniu spożywając ów podawany niebiański chleb – żywą «wiarą, która działa przez miłość» – odczuwają jego owoc i pożytek; inni wreszcie przyjmują go zarówno sakramentalnie, jak i duchowo, a są to ci, którzy tak się wpięrow badają i przygotowują, że do tego Bożego Stołu przystępują odziani w weselną szatę”. Sobór Trydencki. 2007. Sesja 13: 1/A (Dekret o Eucharystii), rozdz. 8: Sposób korzystania z tego przedziwnego sakramentu. W *Dokumenty Soborów Powszechnych*.

chowa stanowi zjednoczenie wiernego z Chrystusem eucharystycznym nie na sposób sakramentalny, lecz dzięki pragnieniu serca pobudzanego natchnieniem Ducha Świętego⁵⁰. Nadmiemy również, że obowiązek uczestnictwa we Mszy św. nie pociąga za sobą obowiązku Komunii sakramentalnej, choć jest ona z oczywistych względów bardzo zalecana. Jak przypomina Grzegorz Strzelczyk, osoba w stanie łaski uświęcającej, która nie może w sposób fizyczny przyjąć Ciała i Krwi Chrystusa (np. z racji choroby, braku szafarza), dostępuje skutków sakramentalnych poprzez Komunię duchową – akt zwrócenia się do Pana z gorącym pragnieniem zjednoczenia się z Nim na sposób sakramentalny⁵¹. Taka praktyka była pomocna w czasie pandemii, gdy w obliczu obostrzeń nie zawsze była możliwość uczestniczenia w Mszy św. w kościele.

Podsumowanie

Ożywienie uczestnictwa wiernych w liturgii było naczelną troską ruchu liturgicznego. Jeżeli mówimy o odnowie liturgicznej jako dziele Soboru Watykańskiego II, to należy ją rozpatrywać właśnie w świetle wdrażania *participatio actuosa*. Sytuacja wywołana przez pandemię Covid-19 jest niewątpliwie jakimś *novum* w liturgicznym doświadczeniu Kościoła, jeżeli rozumiemy przez to „uczestnictwo” za pomocą nowoczesnych środków przekazu. Nawet jeśli problem mediatyzacji liturgii podnoszony był już wcześniej, to nigdy nie wystąpił on na skalę globalną w warunkach pewnego przymusu i przy jednoczesnej dyspensie, udzielonej ze strony czynników decyzyjnych Kościoła. Do pewnego stopnia pomocne są dawniej wypracowane rozwiązania z zakresu sakramentologii, koncentrujące się na uczestnictwie w znaku sakramentalnym i doświadczeniu sakramentalnych skutków w porządku łaski. Niezależnie od rozwiązań prawodawstwa kościelnego i liturgicznego, uczestnictwo rozumiane jako udział w zgromadzeniu liturgicznym dokonującym się tu i teraz pozostanie uprzywielejoną i w znacznym stopniu niezastępowalną formą. Liturgia zakłada fakt gromadzenia się, aktywnego i – należałoby dodać – bezpośredniego uczestnictwa. Świadomość skuteczności liturgicznego działania mimo niedostatku uczestnictwa znana

---

Tekst łaciński, polski. T. 4/1: *Lateran V, Trydent, Watykan I*. Opr. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, 453–454. Kraków: Wydawnictwo WAM.

⁵⁰ Smoliński. 2013. Pragnienie serca. O Komunii duchowej, 456.

⁵¹ Chodzi tutaj o naukę Soboru Trydenckiego, która rozróżnia w sakramentach znak (*sacramentum*) i właściwy skutek w porządku łaski (*res*). Zachodzi tutaj analogia jak w przypadku chrztu sakramentalnego i chrztu pragnienia, który przynosi skutek otrzymania łaski bez znaku sakramentalnego. Grzegorz Strzelczyk. 2018. Sakrament Eucharystii. W *Znaki Tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*. Red. Krzysztof Porosło, Robert Woźniak, 385. Kraków: Wydawnictwo WAM.

była w Kościele od dawna: chrzest pragnienia, Komunia duchowa, błogosławieństwo *Urbi et orbi*, możliwość zawarcia małżeństwa przez pełnomocnika. Prawdę tę potwierdza Sobór Watykański II, co prawda w sposób wielce oględny, gdy mówi, że każda celebrowana liturgia jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, której skuteczności z tego samego tytułu i w tym samym stopniu nie posiada żadna inna czynność Kościoła⁵².

Jednakże pandemia Covid-19 okazała się ogromnym wyzwaniem pastoralnym, a więc i liturgicznym, dostrzeżonym zarówno przez duszpasterzy, jak i potwierdzonym przez badania⁵³. W ograniczonym stopniu niemożność uczestnictwa w liturgii może przyczynić się do bardziej uświadomionego znaczenia tego, czym jest natura zgromadzenia liturgicznego. Brak dóbr duchowych, które są „na wyciągnięcie ręki”, uświadamia ich znaczenie dla życia religijnego. Byłby to jakiś wzrost jakościowy. Niemniej powrót do stanu ilościowego pozostaje ogromnym wyzwaniem pastoralnym⁵⁴. Wyciągnięcie wniosków, a co za tym idzie, podjęcie określonych działań pozostaje wciąż kwestią czasu, przynajmniej do definitywnego zakończenia pandemii.

Bibliografia:

- Adamczyk Jerzy. 2014. „Niedzielne celebracje w przypadku niemożności uczestniczenia w Eucharystii (kan. 1248 § 2)”. *Liturgia Sacra* 43 (1): 25–41.
- Bać Tomasz. 2011–2013. „Świadome, owocne i czynne uczestnictwo w liturgii według Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* Soboru Watykańskiego II”. *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej* 18–20: 105–118.

⁵² KL 7

⁵³ W okresie największych ograniczeń, przypadających na marzec i kwiecień 2020 r., zaangażowanie religijne większości Polaków, przynajmniej w świetle ich deklaracji zbieranych w czerwcu 2020 r., nie uległo zasadniczej zmianie. Zob. CBOS. 2020. *Wpływ pandemii na religijność Polaków. Komunikat z badań nr 74/2020*. Warszawa, 1–9. Jednakże badania przeprowadzone w październiku 2020 r., dotyczące okresu znoszenia ograniczeń co do możliwości uczestnictwa w modlitwie wspólnotowej, czyli między kwietniem a wrześniem 2020 r., wykazały, że odpowiedź: „obecnie mniej czasu poświęcam na modlitwę” jest większa niż „obecnie więcej czasu poświęcam na modlitwę”. Można więc powiedzieć, zauważa Marta Bożewicz, że jeśli zniesienie ograniczeń dotyczących modlitwy wspólnotowej w kościele spowodowało jakieś zmiany w życiu religijnym, to raczej negatywne niż pozytywne, choć u większości Polaków pozostało to bez wpływu na zaangażowanie religijne. CBOS. 2020. *Religijność Polaków w warunkach pandemii. Komunikat z badań nr 137/2020*. Warszawa, 1. Taki wniosek, zdaniem autora niniejszego artykułu, jest dość kontrowersyjny. Trudno raczej utrzymywać, że znoszenie restrykcji co do możliwości wspólnotowego uczestnictwa w praktykach religijnych przyczynia się do ich zmniejszenia samych praktyk. Raczej sytuacja wywołana przez pandemię i wymuszone poluzowanie dyscypliny kościelnej w tym względzie wpłynęły na zrelatywizowanie poczucia obowiązku uczestnictwa i zmianę świadomości co do stosowania dyscypliny kościelnej.

⁵⁴ <https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2020-09/po-pandemii-niektorzy-nie-wrocili-do-kosciola-dlaczego.html> (12.04.2021).

- Bartocha Waldemar. 2019. „Liturgia „zmediatyzowana” w świetle Dyrektorium Konferencji Episkopatu Polski w sprawie celebracji Mszy świętej transmitowanej przez telewizję”. *Łódzkie Studia Teologiczne* 28 (4): 55–69.
- Benedykt XVI. 2007. *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum caritatis”. O Eucharystii, źródle i szczycie życia i misji Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów.
- Brzeziński Daniel. 2008. „«Liturgia» i «nie-liturgia»: W poszukiwaniu kryteriów klasyfikacji”. *Liturgia Sacra* 31 (1): 69–81.
- CBOS. 2020. *Religijność Polaków w warunkach pandemii. Komunikat z badań nr 137/2020*. Warszawa.
- CBOS. 2020. *Wpływ pandemii na religijność Polaków. Komunikat z badań nr 74/2020*. Warszawa.
- Czerwik Stanisław. 2006. Uczestnictwo w liturgii w ujęciu dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. W *Msza święta w telewizji?*. Red. Wiesław Przychyna, 33–34. Kraków: Wydawnictwo M.
- Czerwik Stanisław. 2002. Wprowadzenie do Konstytucji o liturgii świętej. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, 25–47. Poznań: Pallottinum.
- Durak Adam. 2005. „Participatio actiosa jako cel reformy liturgicznej”. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 21: 223–232.
- Filipowicz Krzysztof. 2012. Dialog, struktura responsoryczna liturgii, święta wymiana. W *Mysterium Christi. Fundamentalne rzeczywistości liturgii*. Red. Wacław Świerżawski, 83–96. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Franciszek. 2020. „Ludzkość na wzburzonym morzu”. *L'Osservatore Romano* 421 (4): 4–6.
- Górny Grzegorz. 2020. „Czas pandemii, czas próby”. *Sieci* 422 (53): 56–58.
- Jan Paweł II. 1998. *List apostolski Dies Domini. O świętowaniu niedzieli*. Poznań: Pallottinum.
- Janiec Zdzisław. 2007. „Komunikacja sakramentalna w liturgii”. *Liturgia Sacra* 29 (1): 47–57.
- Jureczko-Wilk Joanna. 2020. „Jak przeżyć Mszę w telewizji?”. *Gość Niedzielny* 47: 32–33.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. 2002. Poznań: Pallottinum.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2020. „Powróćmy z radością do Eucharystii! List do przewodniczących Konferencji Episkopatów na temat celebrowania liturgii”. *L'Osservatore Romano* 426 (10): 32–34.
- Konstytucja o liturgii świętej*. 2002. W *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, 48–78. Poznań: Pallottinum.
- Kopeć Jerzy. 1985. „Ruch liturgiczny, reforma i odnowa liturgiczna”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 4–5: 265–285.
- Koperek Stefan. 1989. Dzieje udostępniania wiernym Mszału. Polskie przekłady mszalne dla użytku wiernych od XVI do XX wieku. W *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 245–271. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Krakowiak Czesław. 2015. „Niedzielna liturgia bez Mszy Świętej?”. *Liturgia Sacra* 45 (1): 5–17.
- Losada Joaquin. 1989. „Wspólnota w Kościele-komunii”. *Communio* 51 (3): 58–68.

- Marini Piero. 2014. „Celebracja misterium Chrystusa”. *Zeszyty Formacji Duchowej* 64: 9–17.
- Marini Piero. 2014. „Podstawy reformy liturgicznej”. *Zeszyty Formacji Duchowej* 64: 30–43.
- Martini Carlo Maria. 1998. *Rozmowy z moim telewizorem. Spotkanie Kościoła ze światem mass mediów*. Tłum. Wiesław Pawłowski. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Michael Kunzler. 1999. *Liturgia Kościoła*. Tłum. Lucjan Balter. Poznań: Pallottinum.
- Naab Erich. 1996. „Doświadczenie łaski – łaska doświadczenia”. *Communio* 95 (5): 87–99.
- Nadolski Bogusław. 2014. *Liturgika*. T. 1: *Liturgika fundamentalna*. Poznań: Pallottinum.
- Nadolski Bogusław. 2004. *Wprowadzenie do liturgii*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Parolin Pietro. 2021. „Otwarcie, powszechność, kontakt. Homilia kard. Pietra Parolina z okazji 90-lecia Radia Watykańskiego”. *L'Osservatore Romano* 431 (3): 23–25.
- Pius X. 2021. *Motu proprio Tra le sollecitudini*. https://www.vatican.va/content/pius-x/it/motu_proprio/documents/hf_p-x_motu-proprio_19031122_sollecitudini.html (19.04.2021).
- Pius XII. 1996. *Encyklika Mediator Dei. O liturgii*. Warszawa: Fundacja im. o. Damiana de Veustera.
- Ratzinger Joseph. 2016. *Glód Boga. Kazania z Pentling*. Tłum. Paweł Kaźmierczak. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Ratzinger Joseph/Benedykt XVI. 2007. *Duch liturgii*. Tłum. Eliza Pieciul. Poznań: Klub Książki Katolickiej.
- Sakowicz Eugeniusz. 2020. „Czas wyjątkowej wiary”. *Misje Dzisiaj* 39 (6): 32–33.
- Sawa Przemysław. 2020. „Wyzwania dla Kościoła w Polsce. Teologiczno-pastoralna refleksja w kontekście pandemii”. *Studia Pastoralne* 16: 15–35.
- Skworec Wiktor. 2020/2021. Słowo wstępne. W *Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021. Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Jan Bartoszek, Roman Chromy, Krystian Piechaczek, 5–11. Kielce: Instytut Gość Media.
- Smoliński Leszek. 2013. Pragnienie serca. O Komunii duchowej. W *Msza święta – rozumieć, aby lepiej uczestniczyć. Wykład liturgii Mszy*. Red. Jan Hadalski, 455–459. Poznań: Hlondianum.
- Sobór Trydencki. 2007. Sesja 13: 1/A (Dekret o Eucharystii), rozdz. 8: Sposób korzystania z tego przedziwnego sakramentu. W *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński, polski*, t. 4/1: *Lateran V, Trydent, Watykan I*. Opr. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, 453–454. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Strzelczyk Grzegorz. 2018. Sakrament Eucharystii. W *Znaki Tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*. Red. Krzysztof Porosło, Robert Woźniak, 347–387. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Szczepaniak Maciej. 2012. „Radiowa transmisja Mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej”. *Kultura – Media – Teologia* 9: 8–19.
- Ternant Paul. 1994. Kościół. W *Słownik teologii biblijnej*. Red. Xavier Léon–Dufour, 383–384. Tłum. Kazimierz Romaniuk. Poznań: Pallottinum.
- Worbs Marcin. 2020. „Skuteczność doświadczenia liturgii”. *Liturgia Sacra* 55 (1): 49–60.

Żądło Andrzej. 2016. „Participatio actiosa w liturgii przed Soborem Watykańskim II i po nim. Zarys problematyki”. *Studia Pastoralne* 12: 16.

Żądło Andrzej. 2011. „Pojmowanie uczestnictwa w liturgii w okresie po Soborze Watykańskim II”. *Liturgia Sacra* 38 (2): 317–330.

<https://diecezja.waw.pl/6899> (12.04.2021).

<https://episkopat.pl/20-czerwca-zostana-zniesione-dyspensy-od-uczestnictwa-w-niedzielnej-mszy-swietej-2/> (8.07.2021).

<https://www.archidiecezja.lodz.pl/aktualnosci/2021/04/dispensa-od-obowiazku-uczestnictwa-we-mszy-swietej-w-niedziele-i-swieta-nakazane-do-dnia-18-kwietnia-br> (12.04.2021).

<https://www.vaticannews.va/pl/kosciol/news/2020-09/po-pandemii-niektorzy-nie-wrocili-do-kosciola-dlaczego.html> (12.04.2021).

KRZYSZTOF FILIPOWICZ – prezbiter diecezji warszawsko-praskiej, dr teologii w zakresie liturgiki, adiunkt Katedry Teologii Liturgii Wydziału Teologicznego UKSW i wykładowca liturgiki Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Warszawsko-Praskiej; mail: krzfil@gmail.com